

## Kapitoly z české gramatiky

Darina Hradilová – Ondřej Bláha – Jindřiška Svobodová

*Kapitoly z české gramatiky* vznikly jako výstup stejnojmenného projektu a jsou dílem dvaceti českých a zahraničních bohemistů.<sup>1</sup> Editor František Štícha *Kapitoly* charakterizuje jako publikaci, která „osciluje mezi tematickým sborníkem a neúplnou gramatikou“. Monumentální svazek čítající 1189 stran se skládá ze tří tematických celků, z nichž jeden je věnován morfologii a dva syntaxi. Tematická skladba jednotlivých kapitol ukazuje na to, že celé kompendium je spíše sborníkem než gramatikou, což autorům i editorovi přináší značnou výhodu: nejsou zavázáni taxonomicky popsat celý systém, a mohou se tedy v jednotlivých kapitolách věnovat těm jevům, které z hlediska popisu současné češtiny vyžadují zvláštní pozornost, ať už proto, že jsou v tradičních gramatikách opomíjeny, nebo proto, že vývoj češtiny si v dané oblasti vyžaduje nový popis a výklad. *Kapitoly z české gramatiky* tak nejsou další položkou v řadě mluvnic, v nichž se více či méně opakuje popisy základních mechanismů fungování jazykového systému češtiny, ale souborem specializovaných studií, přinášejících nové pohledy na vybrané jevy českého jazykového systému, přičemž nelze než souhlasit s editorem, že *Kapitoly* měrou nových poznatků výrazně převyšují úplné gramatiky (srov. s. 10).

Novost prezentovaných informací je dána především zvolenou materiálovouází: studie jsou založeny na dokladech z Českého národního korpusu, a to z korpusů SYN2000, SYN2005 a SYN2009pub, které představují reprezentativní vzorek současného psaného jazyka. Volbou korpusů autoři *Kapitol* jasně deklarují, kterou z variet češtiny považují za standardní a perspektivní.

*Kapitoly z české gramatiky* jsou novátorské také množstvím prezentovaného materiálu. Autoři jednotlivých studií kromě materiálu dostupného v Českém národním korpusu odkazují i k jazykovým prostředkům získaným prostřednictvím internetových vyhledávačů a databází. Díky tomu je předmětem jejich pozorování skutečně živý, aktuálně používaný jazyk, nikoli ideální konstrukt kodifikačních příruček. Vedle takto získaných dokladů autoři uvádějí pro názornost i modelové příklady; čtenář přitom uvítá, že obě kategorie materiálu jsou od sebe zřetelně typograficky odlišeny.

Editor v úvodu poukazuje na to, že jednotlivé studie neobsahují metodologické výklady, resp. mohou je obsahovat v různé míře. Soudíme, že badatelské postupy

<sup>1</sup> ŠTÍCHA, František (2011). *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, 1189 s.

autorů jednotlivých studií lze pozorovat prostřednictvím prezentovaného materiálu a jeho zpracování. Díky početnému autorskému kolektivu *Kapitoly* nabízejí obrovské množství materiálu a inspirují čtenáře celou škálou možností, jak tento materiál uchopit a zpracovat.

*Kapitoly z morfologie slova* jsou uvedeny *Kapitolami z tvoření slov*, jejichž autorem je František Štícha. Autor navazuje na základní dílo české slovotvorby, *Tvoření slov v češtině* 1 a 2, a odkazuje k němu s poznámkou, že „většina velkého množství informací o procesech a zákonitostech české slovotvorby tímto dílem poskytovaných dosud platí“. Přírůstek *Kapitol* předpokládá jejich autor v možnostech, které jsou spojené s využitím moderních jazykových databází a jejich statistických funkcí. F. Štícha zde velmi správně poukazuje na to, že prověření teoretických slovotvorných konstruktů existujících v langue prostřednictvím jejich faktického užití v parole přináší nové poznatky o charakteru a produktivitě slovotvorných modelů. Zejména u slov vykazujících extrémní frekvenční hodnoty totiž autor sleduje i charakter kontextu, z něhož pak odvozuje komunikační aspekty jednotlivých slovotvorných typů, zejména tzv. řečovou/komunikační produktivitu, a poukazuje na slova tzv. omezené komunikační platnosti (s. 21–24).

V úvodu kapitoly je zařazeno pojednání o základních pojmech a termínech. Z hlediska čtenáře, jímž by dle editora měly být co nejširší intelektuální vrstvy, zejména studenti a učitelé bohemistiky, ale i nebohemističtí lingvisté (s. 8–9), je jistě vítané, že autor nezavádí novou, či vlastní, specificky pojatou terminologickou nomenklaturu. Pracuje s přiměřeným terminologickým inventářem: definuje pojmy / termíny slovotvorný sufix a slovotvorný formant, u ostatních termínů konstatuje, že jich užívá v souladu s jejich obvyklým nebo obecným významem (např. slovotvorná kategorie, kmen, kmen infinitivní, kmen přezentní, motivace, fundace). Škoda jen, že rozlišení slovotvorného formantu a sufixu avizované na s. 22 a 23 není dále dodrženo, a tak segment *-ista*, který je na s. 23 prezentován jako příklad formantu, je dále (srov. s. 25) označován jako sufix.

Stěžejní částí *Kapitol z tvoření slov* je *Tvoření názvů osob (bytostí)*. V úvodních pasážích autor prezentuje přehled a základní charakteristiku sufixů užívaných při derivaci názvů osob. Vedle tradičního výčtu slovotvorných prostředků a jejich specifických významů uvádí F. Štícha i frekvence derivátů vytvořených konkrétními sufixy včetně jednoduchých názvů; na základě uvedených dat pak komentuje konkurenci jednotlivých sufixů a – což je zvláště cenné – jejich komunikační potenciál v současné češtině. Nemá smysl odkazovat ke všem jednotlivých případech, uvádíme proto pro ilustraci pouze následující: vycházíme-li z běžných dokladů, jsou sufixy *-tel* a *-č* zdánlivě rovnocenné, slova jimi tvořená v běžném užívání vykazují srovnatelné frekvence. Analýza kontextů jednoduchých derivátů však ukazuje na rozdílný komunikační potenciál obou sufixů. Deriváty s *-tel* „nesou často navíc příznak vyššího (byť někdy třeba i více či méně ironického) stylu:

*obhajovatel, střežitel, usvědčovatel*. Mezi jednodokladovými deriváty s příponou *-č* převládají substantiva označující buď nositele fyzických, manuálních činností (*házeč, rubač, hlubič* aj.), nebo výrazy expresivní a záporně hodnotící (*vyčkávač, ujídač, vnucovač, rdousič*). Záporné hodnocení často sice vyjadřují i substantiva na *-tel*, avšak pak jim zpravidla významně konkurují deriváty na *-č*, a ty se obvykle objevují v kontextech přece jen ještě expresivnějších.“ (s. 43).

Pojmenování osob jsou probírána v tematických celcích podle jejich nejobecnějších významů. Pozornost zasluhuje především první a současně nejobsáhlejší oddíl pojednávající o názvech osob jako vykonavatelů sociálních rolí. Jednotlivé slovotvorné typy jsou systematicky probírány v jednotné strukturovaných oddílech: po obecné charakteristice daného typu následuje popis formálních aspektů, např. u derivátů se sufiksem *-ník* autor analyzuje vztah sufixu a kmene a rozebírá typy alternací a speciální slovotvorné procesy (s. 104–105), u derivátů s *-ik* rozebírá jejich fundačně-motivační vztahy k substantivům různého rodu a různého zakončení, u derivátů s *-ér* variantní podoby sufixu *-atér, -iér, a -tér*. Mnohem zajímavější a inovativnější jsou však popisy aspektů významových. F. Štícha rezignuje na tradiční rozdělení na jména konatelská a činitelská, jak je tomu v některých starších popisech, a přináší precizně rozpracovanou typologii jmen osob, která zachycuje i velmi jemné významové nuance, např. u jmen tvořených sufiksem *-ař/-ář* jsou to názvy vykonavatelů povolání nebo jim podobné sociální role; názvy osob podle jejich záliby nebo priority; názvy majitelů; názvy pacientů; názvy osob podle okolností, které je provázejí; názvy osob podle toho, co nosí nebo užívají; názvy osob podle společenské skupiny, k níž náležejí; názvy nositelů idejí a ostatní názvy. Každá z těchto kategorií je navíc ještě rozčleněna na detailnější významové celky. Pozastavit se lze snad jen nad zařazením žáků a studentů (*jedničkář, dvojkař* atd.) do oddílu *Názvy pacientů* (srov. s. 100). Soudíme, že vhodnější by bylo zařazení do oddílu *Názvy vykonavatelů povolání nebo jemu podobné sociální role*, je ovšem možné, že autor vycházel z původního významu slova *pacient*, a tak žáky a studenty zařadil mezi „trpitele“.

Oddíl věnovaný názvům obyvatelským je členěn podle propriálnosti, resp. apelativnosti analyzovaných derivátů, vnitřně pak ještě podle formálních kritérií (podle odvozovacího sufixu) a podle kritérií významových (obyvatelé států, regionů, historických území atd.).

Kapitola o tvoření názvů osob uzavírá pojednání o názvech osob jako nositelů vlastnosti, které je strukturováno podle odvozovacích sufixů. Z hlediska funkční příznakovosti jsou prezentovaná slova zčásti neutrální, větším dílem však expresivní. Jakkoli většina uvedeného materiálu signalizuje negativní expresivitu, na základě dokladů autor správně upozorňuje, že ne vždy mají depreciativní funkci, ale bývají užívány jako prostředek stylové exkluzivity (srov. např. s. 254, 260, 268).

*Kapitoly z tvoření slov* uzavírá oddíl *Univerbizace*, jehož autorkou je I. Kolářová. Formální výstavba výkladu přičiněním autorky (či editora) velmi dobře koresponduje s předchozí studií.

Podobně jako F. Štícha zakládá I. Kolářová svá tvrzení na pozorování materiálu z ČNK a volí i stejné reprezentativní korpusy. Hodnocení univerbizátů jako prostředků typických pro hovorový jazyk – jak v literatuře (autorka odkazuje na údaje SSČ a SSJČ), tak autorkou samotnou – se potvrzuje jejich nízkými frekvencemi v psaných textech, resp. v korpusech psaných textů, z nichž autorka vychází. Zajímavé by bylo doplnění o frekvenční hodnoty univerbizátů v mluvených korpusech, které by přispělo k všestrannosti a objektivitě provedené analýzy; uvědomujeme si ale, že autoři jako předmět svého zájmu deklarovali jazyk psaný.

Úvodem autorka vymezuje své pojetí univerbizace a prezentuje postupy, jimiž univerbizáty vznikají, tedy sufixaci (*prezenčka*), desufixaci s následnou konverzí (*interna*), kompozici (*cyklovýlet*) a elipsu (*plzeňské*). Následně předkládá komplexní klasifikaci univerbizátů založenou na hodnocení mechanismu jejich vzniku, která je mimořádně bohatě materiálově podložena.

Nejobsáhlejší pasáží je typologie univerbizátů podle významu, slovotvorného postupu a formantu – uvedené pořadí typologických kritérií pak vytváří logickou strukturu pojednání, v němž jsou jednotlivé univerbizáty soustředěny primárně do významových celků, které jsou dále členěny podle formálních znaků. Komplexu formálních rysů dominuje struktura výchozího víceslovného pojmenování.

Podobně jako F. Štícha v předchozí kapitole se i I. Kolářová snaží o komplexní popis univerbizátů, tedy i o popis z hlediska funkčně komunikačního. Autorka tak ukazuje na stylovou a žánrovou klasifikaci univerbizátů, někdy však poznamenanou subjektivismem, např. když univerbizáty typu *děčák*, *kojeňák* pak hodnotí jako substandardní s vyšším stupněm expresivity a výraz *tlakáč* jako substandardní s vysokým stupněm expresivity (srov. s. 304–305).

Společným jmenovatelem obou autorských celků v *Kapitolách z tvoření slov* je snaha o předvedení autentického dokladového materiálu v maximální možné míře; tím se také odlišují od tradičních „gramatik“, které jazykové doklady prezentují spíše ilustrativně. Vedle precizních typologických popisů slovotvorných typů tak na *Kapitolách z tvoření slov* oceňujeme zejména obrovské množství materiálu ani ne tak zpracovaného – protože ten byl jistě ještě mnohem širší – jako materiálu publikovaného. Autoři totiž prezentují nejen „klasické“ představitele jednotlivých typů, ale i živé doklady neslovníkového charakteru, tedy slova doložená v korpusech s minimálními frekvencemi či zachycená v textech mimo oficiální jazykové databáze; zejm. neologismy, a to včetně jejich funkčně stylové charakteristiky. Vzhledem k tomu, že poslední slovník neologismů, který máme k dispozici, je z roku 2004, vítáme každé poučení o nejnovějších trendech ve vývoji české slovní zásoby. I přes relativně úzké vymezení prezentovaných okruhů se odvažujeme tvrdit, že *Kapitoly z tvoření slov* jsou výjimečnou prací, která je v určitém ohledu schopna konkurovat i publikacím slovníkového typu.

Na výklady o slovotvorbě organicky navazuje střední, více než třisetstránková část *Kapitol z české gramatiky*, věnovaná flexi – spojením výkladů o flexi do jed-

noho velkého celku spolu s výklady o slovotvorbě se autoři takto explicitně hlásí k přístupu, který lexikální a gramatický aspekt slova neodděluje a který – jakkoli byl dříve běžnější v popisech jazyků s izolační dominantou – má právě v převážně flexivní češtině (v níž se primárně slovotvorné a primárně gramatické morfémy a jejich funkce překrývají a vrství) i podle našeho soudu své důležité opodstatnění.

Deset studií, zabývajících se problematickými úseky flexe v češtině, je rozděleno do čtyř tematických oddílů. První, nejrozsáhlejší oddíl, jehož tématem je flexe českých substantiv, otevírá teoretická pasáž *Úvodem: variantnost pádových tvarů* od J. M. Tuškové a F. Štichy, ve které jsou shrnuty základní metodologické postuláty, uplatněné v následujících studiích – mj. se tu popisují možnosti využití synchronního korpusu při zkoumání variantnosti pádových tvarů a v té souvislosti tu autoři nabízejí určitá terminologická zpřesnění. Termíny *variantní* (např. koncovka, tvar, pád), *varianta* a *dubleta* totiž užívají ve specifickém, jemnějším smyslu, který přesně neodpovídá dosavadní tradici, jak ji reprezentuje např. *Mluvnice češtiny 2* nebo *Příruční mluvnice češtiny*. Variantní je podle autorů takový pád v určitém flektivním typu, který je vyjádřen dvěma (ojediněle i více) koncovkami, které se u jednotlivých substantiv vyskytují buď obě (všechny), nebo se u konkrétního substantiva vyskytuje jen jedna z nich. Variantní jsou tedy např. koncovky genitivu singuláru u flektivního typu *kost* – srov. genitiv *kostí*, ale *tvrze* (v nichž se užívá právě jedna z možných variantních koncovek) s případy, jako je dvojí možný tvar genitivu *statí*, ale i *statě*. Teprve tento posledně zmíněný typ variantních koncovek nazývají autoři dubletami (na s. 414 i na mnoha jiných místech v Kapitolách).

Studie J. M. Tuškové *Variantnost ve flexi apelativních feminin* se zabývá problematikou variant a dublet (ve výše uvedeném terminologickém odstínění), které se objevují ve flexi apelativních feminin typu *kost* a *píseň*. Autorka tu na základě mnohaletého korpusového výzkumu (dokumentovaného řadou cenných tabulek se statistickými údaji) formuluje teze o tom, které faktory ovlivňují současný stav, stanovuje jevy centrální a periferní a pokouší se vystihnout vývojové tendence. Z výzkumu vyplývá, že koncovka gen. sg. *-i* již získala u typu *kost* absolutní převahu (s. 418), dále že nemalý význam při volbě koncovky plní kolokace (vyskytuje se např. jen *ztroskotání lodí*, ale obě koncovky se doplňují v kontextu *potopení lodě*, kde se v menším rozsahu objevuje i tvar *lodí* – s. 420) a především z výzkumu plyne, že existují jisté rozpory mezi distribucí koncovek, kterou sugeruje poslední kodifikace, a obrazem, který v této věci poskytuje korpus. Některé genitivní tvary, které byly kodifikovány jako plně spisovné, mají i dnes v tištěných textech zastoupení minoritní – to je např. případ gen. sg. *chuti* (v SSČ je uveden jako jediný), nad kterým v korpusu počtem výskytů jasně převažuje gen. tvar *chutě*.

Korpusový výzkum potvrzuje i důležitou tezi, že není-li utvořenost slov jasně signalizována slovotvorným sufixem (např. *-ost/-est*), mají substantiva tendenci ke kolísání (s. 433). Dodejme, že se v tomto bodě názorně ukazuje, jak je jeden zá-

kladní aglutinační rys (pravidelnost skloňování) podporován druhým (derivative), a naopak jak je typický rys flexivních jazyků (komplikované skloňování s přechody mezi jednotlivými typy) podporován flexivním (anebo přinejmenším nikoli aglutinačním) rysem na úrovni slovo tvorby. Nepotvrzena zůstala po zhodnocení korpusového materiálu jiná teze, totiž že k typu *píseň* přednostně přecházejí konkréta, zatímco abstrakta inklinují ke vzoru *kost* (s. 443). Studie J. M. Tuškové obsahuje i některé náměty pro další výzkum – bude ještě např. třeba zhodnotit, jakou roli má v kolísání mezi flektivními typy *kost* a *píseň* funkční zatíženost jednotlivých pádů.

Podobným způsobem mapuje tvarové kolísání navazující studie *Variantnost ve flexi životných maskulin* od M. Hebal-Jezierské. Značný prostor věnuje autorka korpusovému zhodnocení variantnosti koncovek v nom. pl., který pro praktického uživatele spisovné češtiny představuje poněkud problematickou patrii kodifikace (už jen proto, že SSČ se nezřídka k tvaru nom. pl. u substantiv spadajících k typu *pán* a *muž* explicitně nevyslovuje). Celkově se ukazuje, že koncovka *-ové* i v pečlivých (resp. ambiciózních) projevech výrazně ustupuje koncovce *-i* (s. 471) a nalézáme ji jen tam, kde slouží diferenciaci významové (zdůraznění personického charakteru denotátu; dodávání příznaku vznešenosti a patosu – s. 487) nebo kde zůstává v zájmu eufonie či „prevence“ morfonologických alternací (ale i zde význam koncovky *-ové* slábne – s. 471). Také u příležitosti tvarů nom. pl. se objevují poznámky ke kodifikaci – autorka po zhodnocení korpusových dat konstatuje, že v případě substantiv jako *cvrček*, *drozd*, *motýl*, *plaz* koncovka *-i* také naprosto dominuje. Zde však žádný „rozpor“ mezi kodifikací a korpusem (jak je formulováno na s. 455) nevidíme, protože SSČ uvádí u zmíněných slov tvary na *-i* i *-ové* (a dublety zde zajišťují žádoucí pružnost kodifikace). Vážnější je už poukaz ke kodifikaci a šířeji k dosavadním gramatickým popisům češtiny u typu *soudce* (s. 490) – zde se tvar nom. pl. *soudcové* stal skutečně exkluzivním (podle našeho dojmu asociuje spíš realitu Starého zákona než realitu současného soudnictví).

Samostatnou problematiku pak představuje variantnost koncovek v nom. pl. u přejatých substantiv – autorka zjišťuje, že i zde je velmi silná tendence preferovat koncovku *-i*, ale např. skupina substantiv na *-at* a *-it* se ve světle korpusových dat jeví jako nehomogenní (tvary *akrobaté* a *akrobati* mají zhruba stejnou frekvenci, ale dominuje např. tvar *favorité* – s. 478). Ukazuje se tedy, že kromě expanze koncovky *-i* v nom. pl. maskulin je progresivním rysem současné české flexe i variantnost *é/i*.

Podobně široké pole pro studium variantnosti jako nom. pl. poskytuje ve flexi maskulin také dat. a lok. sg., kde se doplňují koncovky *-u* a *-ovi* – korpusová data zde svědčí pro to, že se variantní koncovky v tomto případě diferencují sémanticky, a to jednak na úrovni paradigmatu (u dat. převažuje *-ovi*, zatímco u lok. mírně převažuje *-u* – s. 494), jednak vzhledem k denotátu (koncovka *-ovi* zdůrazňuje personičnost, je tedy řídká u jmen zvířat – s. 501). Roli zde však hraje

i kontext – záleží na tom, zda je nebo není konkrétní tvaru dat. nebo lok. rozvíjen atributem, a na typu předložky (to zejm. u lok.). U apelativ spadajících k typu *muž* pak koncovka *-ovi* ustupuje docela ve prospěch *-i*, nejspíš v důsledku pokračující diferenciaci tvrdého a měkkého typu skloňování (s. 508). I zde se podle našeho soudu objevují zajímavé doklady postupné aglutinizace češtiny – oslabuje se vnitroparadigmatická homonymie a sílí tendence k formalizaci třídění substantiv do flektivních typů (v češtině podle tvrdosti/měkkosti finály tvarotvorné báze), které se v jazycích s aglutinační dominantou absolutizuje (v maďarštině se tvarotvorný formant volí podle vysokozvukosti/nízkozvukosti vokálů v tvarotvorné bázi).

Studie N. Bermela *Variantnost ve flexi tvrdých neživotných maskulin* přináší opět některé důležité poznámky ke kodifikaci tvarů gen. sg. – konstatuje, že SSČ poněkud zplošťuje obraz o spisovném jazyce, když u některých slov uvádí jen genitivu na *-a*, zatímco v korpusu se (nikoli ojedinele) vyskytují i gen. tvary jako *čtvrtku*, *jazyku*, *národu*. Autor soudí, že v gen. sg. je systémovou koncovkou *-u* i *-a* a tvary s méně obvyklou koncovkou jsou hodnoceny jako tvary neobvyklé, ale přijatelné (s. 515). Jiný rozpor mezi kodifikací a kultivovaným územ, jak jej zachycuje korpus, vidí autor tam, kde SSČ uvádí gen. tvary s koncovkou *-a* i *-u*, ale v korpusu se jedna z těchto koncovek objevuje nanejvýš periferně (to je případ slov jako *bočník*, *kout*, *obdělník*, *tábor*, *popel*). SSČ tedy někdy deklaruje tvary marginální jako rovnocenné s dominantními – správná je jistě autorova poznámka o tom, že se tu odráží tradiční historizující ráz kodifikace češtiny (ten však, jak jsme přesvědčeni, nemusí být vnímán jako vlastnost vyloženě negativní).

Autor se vyslovuje i k významné skupině neživotných substantiv (lexikograficky, a tedy i kodifikací často nezachycených), která mají v gen. sg. jako dominantní „životné“ tvary na *a* (typicky u označení aut – gen. sg. /koupil si/ *cadillaca*, *fiátka*, *wartburga*, ale také např. /vzal si/ *taxíka*), a vedle toho se vyslovuje také ke substantivům, u kterých dochází k polysémii významu životného a neživotného (gen. *regulátora* – *regulátoru*, *objekta* – *objektu*) a také ke zdrobnělinám a derivátům, u kterých gen. koncovka *-a* dominuje nejspíš pod vlivem základového slova (gen. sg. *galavečera*, *polosvěta*, *kostelíčka*). N. Bermel při hodnocení skupiny „životněných“ názvů aut, nápojů, termínů z oblasti her apod. souhlasí s tezí M. Šulce, který v takových případech nepřikládá důležitou roli expresivité (jež se z gen. typu *cadillaca* časem stejně vytrácí). Vysvětlení je zřejmě třeba hledat v prostém vybočení z normy, a to buď s přihlédnutím k etymologii (velmi častý cizí, tedy exkluzivní původ zkoumaných slov), nebo z hlediska registru (vyskytují se často v neoficiálních a polooficiálních mluvených projevech – s. 522). K tomu dodáváme, že celý fenomén „životňování“ má nejspíš širší souvislosti kulturní a psychologické, jak ukazuje např. ráz současných televizních reklam, v nichž ožívají a po lidsku jednají nejrůznější neživé předměty. Reklama tu zřejmě vychází vstříc (nepřiznané a sílí) tendenci společnosti vidět a také ztvárňovat

svět „dětsky“ – tak aby byl přístupný, zábavný, milý, animovaný a komunikativní (= obživlý). Jazyk může přinášet ozvěny těchto tendencí.

Druhý tematický oddíl referující o aspektech flexe v češtině je nazván *Kapitoly o slovese* – první ze dvou studií v tomto oddílu je studie V. Jindry *Obouvidovost*, která ve světle materiálu z Českého národního korpusu reviduje výsledky výzkumu S. Lebedové, provedeného v 70. letech 20. století. Nejvýznamnějším zjištěním je zde nepochybně výrazná proměna frekvence perfektiv typu *zrealizovat*, která měla v 70. letech – na rozdíl od současného stavu – frekvenci nízkou (s. 548). Právě u sloves s cizími základy se fenomén obouvidovosti proměňuje nejvíc – V. Jindra na základě frekvenčního poměru mezi imperfektivními (základními, potenciálně obouvidovými) členy a jejich perfektivními koreláty rozděluje vidově homonymní slovesa cizího původu do čtyř hlavních skupin (s. 543n): a) u sloves typu *akceptovat* nelze potenciální koreláty v korpusu doložit; b) u typu *ilustrovat* pf. koreláty doložit lze, ale nepokrývají víc než 10 % počtu výskytů základního slovesa (*improvizovat* – *zimprovizovat*, *komunikovat* – *zkomunikovat*); c) u typu *dokumentovat* pokrývají dokonavé koreláty od 11 % do 50 % (*formulovat* – *zformulovat*, *redukovat* – *zredukovat*); d) typ *likvidovat* má nadpoloviční frekvenci dokonavých korelátů (*kolaudovat* – *zkolaudovat*, *ruinovat* – *zruinovat*). Poznamenáváme, že zejm. expanze dvou posledně zmíněných skupin (tj. šíření perfektiv typu *zrealizovat*, *zredukovat* apod.) přibližuje stav vyjadřování vidových protikladů v češtině ke stavu, patrnému např. v polštině, kde byla perfektiva zmíněného typu (*zaakceptować* apod.) rozšířena už mnohem dříve. Tím, že se v češtině likviduje vidová homonymie a že se gramatické hodnoty častěji než dřív explicitně vyjadřují (monofunkčním prefixem *z(e)-*, v menší míře pak prefixy *za-*, *na-* o- aj.), se opět, jak soudíme, posiluje aglutinační ráz slovesa v češtině. S uvedenými fakty koresponduje i konstatování V. Jindry, že soubor několika desítek obouvidových neperfektivizovatelných sloves typu *věnovat* podléhá (při srovnání se zjištěními S. Lebedové) minimálním změnám – je to skupina značně heterogenní a zastarávající.

Druhou studií o slovese je *Imperativ* od A. Izotova – tato studie, inspirovaná nepochybně detailní konfrontací češtiny s ruštinou, popisuje možnosti vyjádření sému „imperativnosti“ syntetickými, ale především analytickými jazykovými prostředky v češtině. Autor se zabývá možnostmi tvoření imperativních konstrukcí s částicemi *ať* (typy *ať přijde*, *ať jsi tady*, *ať nezmeškáme*, *ať to mám z krku*) a *nechť* (typy *nechť předstoupí*, *nechť naleznete*, *nechť uspíšíte*, *nechť dostojím*), konstrukcemi s původně slovesným tvarem *bud'*/*budiž* (*budte prokleti*) a některými dalšími periferními typy. Odtud přechází k popisu analytických imperativních konstrukcí obsahujících jako „pomocnou“ složku některý (slovesný) imperativ syntetický, který postupně poklesává v částici (typy *pojd' si promluvit*, *běž si sednout*, *koukej mazat*, *raďte vstoupit*, *opovaž se přijít* aj.). Izotovova studie je cenným příspěvkem k problému gramatikalizace – hodnocení tvarů typu *ať přijde* apod. jako „analy-

tických imperativních tvarů“ (s. 556) záleží jistě na zvolených metodologických východiscích. Tím spíš, když má přechod od jasně analytických slovesných tvarů ke zjevně neanalytickým konstrukcím charakter škály – srov. analytické tvary s těsným vztahem mezi oběma složkami (např. české préteritum), tvary analytické s volnějším vztahem mezi oběma složkami (opisné futurum) a tvary „ne zcela analytické“ v tom smyslu jako předchozí uvedené tvary (to je případ opisného pasiva v češtině) právě s konstrukcemi typu *ať přijde* nebo *koukej mazat*.

Autorem následujícího oddílu pod shrnujícím názvem *Kapitoly o rodu a životnosti substantiva* je M. Vondráček – obsahuje dvě studie o těsně spjatých gramatických kategoriích, které jsou (podle toho, do jaké míry jsou motivovány mimojazykovými skutečnostmi), hodnoceny jako kategorie buď spíše odrazové, sémantičtější, nebo naopak jako spíše hodnoticí, formálnější. Autor tu na rozsáhlém korpusovém materiálu ukazuje, jaké hodnoty jsou výrazovým formám uvedených kategorií přisuzovány a jak vypadá mechanismus volby konkrétních forem pro vyjádření pojmových obsahů. Konstatuje, že kategorie rodu je ze synchronního hlediska kategorií spíše formální, i když se některá maskulina, feminina a neutra samozřejmě stále chápou jako pojmenování příslušníků pohlaví mužského, ženského a jako pojmenování mládat. Pro vytvoření znaku, který svůj denotát pohlavně diferencuje, resp. ponechává jej pohlavně indiferentním, disponuje čeština několika různými prostředky, a to zejm. „čistě“ lexikálními (*fena*), slovotvornými (*basetka*) a syntaktickými (*ten průvodčí*). Všechny tyto prostředky se navíc mohou kombinovat. M. Vondráček se podrobně věnuje i otázkám (bez) rodovosti deiktických slov. Systémově bezrodé deiktikum (*já, ty*) užitě ve výpovědi získává v okamžiku komunikace specifickou rodovou sémantiku a jeho nový pojmový obsah se formálně promítá do kongruentních tvarů.

Studie také dokumentuje komunikační využití (ne)souladu rodových implikací jmen a vědomí pohlavní příslušnosti jejich nositelů, které lze ilustrovat expresivně motivovaným porušením rodové kongruence (typ *kluk uličnická*), analyzuje projekci elementární šablony přirozeného pohlaví, resp. personičnosti (*audinka*) a objasňuje způsoby, kterými může být pohlavní příslušnost živých bytostí či personifikovaných objektů z různých důvodů omezována (*pejsek a kočička* jako literární prototyp mužství a ženství) nebo upírána (*strašidlo* je prostě „to“).

Ve studii *Životnost* M. Vondráček mj. ze sémantického hlediska doplňuje některé dříve zmíněné výklady N. Bermela o „zživotňování“ neživých předmětů – vlastním korpusovým výzkumem M. Vondráček ukazuje, že informovanost uživatelů jazyka o životosti/neživotosti označovaného jevu neovlivňuje volbu korespondujícího (maskulinního) tvaru životného, resp. neživotného, a že „zživotňování“ maskulin, spadajících do několika sémantických okruhů, se v neoficiální komunikaci, kde je typické, omezuje jen na apelativa. Vždy pak toto „zživotňování“ signalizuje skutečnost, že mluvčí určitý denotát zahrnuje do vlastního, axiologicky vyššího světa (*našel hříba, sedl na fichtla, koupil nikona*).

Rozsáhlou střední (morfologickou) část publikace uzavírá oddíl *Kapitoly o zájmenech a číslovkách*. Otevírá jej studie S. Čmejrkové Posesivní reflexivizace: zájmeno „svůj“, jeho užití a významy, která nejprve shrnuje vývoj vystižení reflexivizačního pravidla (z hlediska jazykové kultury exponovaného a vyžadovaného) v historii českého mluvnictví. Poté autorka přechází k bližší charakteristice zájmena *svůj* a k vystižení jeho užití nejprve v běžném jazyce mimo ustálené konstrukce a pak k jeho užití v obrazech frazeologizovaných. Volbu mezi nereflexivním posesivním deiktikem a deiktikem *svůj* podle autorky neurčuje žádné jednoduché, „školní“ pravidlo o přisuzování podmětu – pravidla, uváděná v mluvnicích a učebnicích, jsou mechanicky odvozena z elementárních, prakticky holých vět s podmětem v 1. pádu (s. 677). S. Čmejková uvádí řadu případů, kdy autor výpovědi (zejm. v jazyce mluveném) na možnou reflexivizaci vůbec rezignoval, a existenci zcela přesného, „vědeckého“ pravidla užívání deiktika *svůj* popírá – o užití deiktika *svůj* rozhoduje zároveň sémantika výpovědi a postoj mluvčího k adresátovi i obsahu sdělení, ale relevantním faktorem, ovlivňujícím volbu, může být i nějaký silnější důvod, proč spontánně registrovaná pravidla neaplikovat (např. vědomí osobní nebo sociokulturní distance od osoby, ke které deiktikum odkazuje, ale také třeba výskyt více posesiv v téže větě a snaha „neopakovat slova“).

Oddíly, jež se věnují flexi v češtině, uzavírá studie *Číslovky*: obecný rámec, číslovky základní a řadové od J. Šimandla – na úvod zde autor podrobně shrnuje metodologické předpoklady popisu číslovek jako slovního druhu (resp. jako jednoho z prostředků, jímž jazyk reflektuje kvantitativní poměry v okolním světě) a za využití některých matematických pojmů a termínů představuje teoretický aparát pro popis slovo tvorby a flexe českých číslovek. Tento teoretický aparát potom J. Šimandl aplikuje na (korpusem podložený) popis základních a řadových jednoslovných číslovek, přičemž pracuje s některými specifickými termíny, usnadňujícími výklad (např. interní numerativ). Jako zvlášť dobře využitelnou (mj. ve vysokoškolské výukové praxi, v praxi jazykové poradenské apod.) hodnotíme pasáž pojednávající o jevech komplexní povahy, tj. o syntaxi a stylistických aspektech numerálních skupin v textu (s. 720n), jakkoli autor naznačuje, že systematický výzkum této problematiky prozatím nebyl možný. J. Šimandl zde pojednává o pravopisných aspektech vyjadřování kvanta (*stopatnáctiapůlmilionový, stopadesátý pátý, 2-hexa-4,5-dienoxy-tetrahydro-pyran* aj.), o čtení dat (srov. *roku tisícího devítistého sedmdesátého čtvrtého a roku tisíc devět set sedmdesát čtyři*), o ztvárňování jednoduchých a složitých numerálních skupin (*odhadovaných dvě celá devět desetin procenta*), o deflektivizaci (*třetí odmocnina z nula celá dvacet pět*) aj.

Dva obsáhlé tematické bloky jsou věnovány syntaxi věty a nadvětých struktur. Samostatné kapitoly ze syntaxe elementární věty a ze syntaxe souvětí a textu jsou strukturovány tak, aby jejich autoři s využitím rozsáhlých korpusových databází postihli a popsali současný stav jazyka jak z hlediska tradičně řešené

problematicy (např. kapitoly o slovosledu a aktuálním členění, o způsobech spojování vět do nadvětých struktur apod.), tak z hlediska aktuálnějších nebo dosud opomíjených otázek (kapitoly o nominalizačních procesech nebo o kongruenci). Velkým přínosem obou oddílů je i zde fakt, že jejich autoři navázali na vlastní dlouholetý výzkum a jeho výsledky doplnili o data získaná z moderních korpusových databází.

V druhém samostatném oddíle je tedy zvláštní pozornost věnována problematice aktuálního členění a slovosledu, deagentizaci, kongruenci, valenci a nominalizaci.

Autor kapitoly *Slovosled a aktuální členění věty* F. Štícha se věnuje zejména těm aspektům a pravidlům slovosledného uspořádání věty, které již byly v rámci české lingvistiky popsány a které mohl detailněji prověřit a prozkoumat v korpusových databázích, normativnost jednotlivých slovosledných variant pak posuzuje s ohledem na výsledky korpusových statistických šetření. V rámci užití koncepce nedochází k terminologickému rozlišení pojmů věta a výpověď a důsledně zde pracuje s termínem věta, autor ovšem vychází z funkčního pojetí a slovosled vnímá jako projev výpovědní/komunikační hodnoty psaného či mluveného projevu (viz s. 734). Při detailnější analýze působení slovosledných pravidel pak tradičně zavedený pojem gramatický slovosled nahrazuje termínem slovosled fixní; pozornost ovšem nadále věnuje především tzv. aktuálnímu slovosledu ovlivněnému komunikativními východisky a záměry, jehož podstatou je již tradiční rozdělení větných komponentů do složek tematických a rematických. I v tomto kontextu autor obohacuje dosud užívanou terminologii a při charakteristice tématu nahrazuje tradiční danešovský termín *předmět řeči* pojmem *předmět komunikace*.

Detailněji si všímá aspektů kontextové zapojenosti, zvláštní pozornost je například věnována i problematice kontextové zapojenosti implikovaných předmětů komunikace a např. v poznámce o dosavadním užívání pojmů *známost – kontextová zapojenost* je evidentní autorova snaha vyřešit tuto problematiku na pozadí již existující odborné literatury. Široká problematika aktuálního členění zaujímá v kontextu české lingvistiky již tradičně velmi významné postavení a v moderní jazykovědě druhé poloviny dvacátého století byla zpracována v rámci hned několika vlivných koncepcí. Výrazným přínosem této kapitoly je pak zejména autorova snaha přesně delimitovat dosud užitá termíny a pojmy a v případě potřeby při postižení konkrétních jevů užít pojmů/termínů nových. Tak např. při podrobné analýze tématu a při popisu slovosledného postavení aktuálnějších a méně dynamických složek užitých v jeho rámci užívá pojmů *téma uvozovací* a *navazovací*. Centrálnost se ve Štíchově pojetí neshoduje s pojetím užitým v koncepci L. Uhlířové a pojmu centrum tématu nebo diatéma, užívanému např. u J. Firbase nebo A. Svobody, odpovídá právě téma uvozovací; tematická složka, která za ním následuje (vlastní téma, průvodní tematický prvek, centrum východiště apod.) je pak označována jako téma navazovací. Značnou pozornost autor věnuje pozicím,

kteřé jsou z hlediska komunikativních východisek a cílů právem hodnoceny jako nejexponovanější, a to začátku a konci věty. Na řadě dokladů získaných excerpcí z ČNK autor prověřuje, které slovní druhy jsou v iniciační pozici nejfrekvencovanější, přičemž se mu daří prokázat, že kombinatorika užitých výrazových prostředků není úplně fakultativní, a to ani v rámci jednoho slovního druhu. Frekvenci posloupností užitých na začátku věty pak zjišťuje právě s využitím korpusů SYN. Na řadě příkladů sleduje podmínky, za kterých se v iniciační pozici užívají substantiva, adverbia nebo určité a neurčité slovesné tvary, jako např. infinitiv a trpné participium.

Samostatná podkapitola je věnována pozicím tzv. navazovacího tématu. Jeho pojetí je relativní, jde totiž o tu tematickou složku, která je koreferenční v tom smyslu, že se již (opakovaně) vyskytuje v rámci pretextu. Takové téma se pak ve větách může vyskytovat v nejrůznějších pozicích a prověřovány jsou i takové případy, ve kterých se navazovací téma vyskytuje v koncové větné pozici. Výsledky výzkumu mohou být ovšem ovlivněny skutečností, že uváděné příklady ve velké většině případů pocházejí z beletrie, je v nich tedy přítomna značná dávka stylizace a slovosledné variování je výrazně ovlivněno estetickým autorským záměrem. Okolnosti komunikační události mohou vést k slovosledné variabilitě i v rámci rématu. Ačkoli jako základní a bezpříznaková pozice rématu je hodnocena pozice koncová, mohou nastat případy, ve kterých se zdůrazněné réma vyskytuje na začátku nebo uprostřed věty.

Na kapitolu věnovanou aktuálnímu slovosledu české věty tematicky navazuje kapitola zaměřená na slovosled a slovosledná omezení uvnitř nominální fráze *Slovosled jmenné skupiny: Předložka jako prostředek delimitace jmenné skupiny*. I v tomto případě se jedná o tematiku, již je v kontextu české lingvistiky tradičně věnována značná pozornost, právě nominální fráze totiž do větných struktur vstupují jako celek, jehož slovosledné variování je výrazně omezeno (srovnej termíny obvyklý, ustálený, pevný, fixní nebo gramatický slovosled). I v případě nominálních frází, podobně jako v případě celých větných struktur, hrají významnou roli prvky delimitující jejich začátek nebo konec. Při určování gramatických, zejména pak syntaktických funkcí jmen plní významnou funkci prepozice delimitující zleva celou nominální frázi. A právě okolnostem umožňujícím slovosledné přesuny prepozic v rámci nominálních frází věnuje autorka L. Uhlířová velmi detailní a precizně propracovanou analýzu. L. Uhlířová v jednotlivých podkapitolách sleduje případy zmnožených nominálních frází a podmínky, za nichž dochází k opakování prepozic, za nichž se neopakují nebo za nichž je jejich opakování fakultativní. I v tomto případě je analýza velmi funkčně doplněna výzkumem korpusových dat, autorka sleduje frekvenci jednotlivých případů (zajímavé výsledky přináší např. výzkum frekvence ne/opakovaných prepozic v případě ustálených lexikalizovaných spojení typu *v dobrém i zlém, na život a na smrt* apod.). Pro

poznání aktuálního stavu národního jazyka je pak přínosný i frekvenční přehled předložek užívaných v různých žánrech.

Vedle případů, které jsou pro češtinu běžné a v nichž je prepozice pravidelně umisťována do počátkové pozice, vyskytují se zejména ve spontánních mluvených projevech nebo v komunikátech, které jsou jako tyto projevy stylizovány, případy, kdy je prepozice umisťována do polohy rematické. Významný přínos kapitoly věnované slovosledu uvnitř nominální fráze spatřujeme mimo jiné právě v tom, že se autorka věnuje i těmto více méně periferním jevům a tím do výzkumu slovosledu české věty přináší řadu nových impulzů. Ve velmi propracované analýze je pak pozornost věnována i frekvenčně poměrně omezeným jevům, jako např. případům zmnožených či zdvojených prepozic (např. *pod i nad stupni, před i nad propustí*) a jejich nevhodného agramatického užívání v případě porušení pádové shody.

Využití korpusových dat se ukazuje jako velmi vhodné také v případě výzkumu zaměřeného na současný stav spráhování prepozic se substantivem nebo jiným autosémantikem (*bez/pochyby, na/věky* apod.). Precizní kvantitativní vyhodnocení aktuálního užívání těchto spřežek umožňuje sledovat, nakolik se aktuální stav shoduje nebo rozchází s kodifikací přijatou v pravidlech pravopisu. Analýzou získaných dat autorka dospívá k jistě velmi zajímavým zjištěním, např. že spráhování patří v současné češtině k progresivním slovosledným postupům, současně ovšem nelze prokázat jednoznačnou souvislost vysoké frekvence užitých výrazů a jejich spráhování. Je velmi pozitivní, že mimo autorčinu pozornost nestojí ani jevy tradičně řazené na hranici spisovného vyjadřování, jako např. konstrukce se dvěma prepozicemi náležejícími k různým nominálním frázím v kontaktní pozici. Ačkoli byl tento jev už na počátku 60. let popsán jako „šířící se v úzu“ (viz s. 800), autorka analýzou dat z korpusu ČNK dokazuje, že jde stále o jev výrazně periferní. Popsány jsou i poměrně omezené případy, ve kterých se prepozice přesunuje z počátku nominální fráze vpravo, a okolnosti, jimiž jsou tyto přesuny způsobeny, nebo naopak i ty případy, ve kterých si prepozice uchovává levou delimitační pozici, ačkoli se vyskytuje v kontaktním postavení se zdůrazňovacími výrazovými prostředky kvantitativní povahy (*snížení na maximálně tři procenta, považovat za téměř ideální* apod.).

Přínos kapitoly věnované slovosledným aspektům české věty spatřujeme mimo jiné i v tom, že se oběma autorům daří tradiční lingvistickou problematiku obohatit o nové podněty a impulzy. Využití bohatých korpusových dat jim pak umožňuje sledovat aktuální stav češtiny a prověřit a/gramatičnost užitých slovosledných variant.

Tematicky uzavřený celek představují kapitoly věnované deagentním konstrukcím a tzv. rezultativům. Při vymezení deagentních konstrukcí v kapitole *Pasivum*, reflexivní deagentiv a implicitní deagentiv její autor František Štícha vychází z odkazu na zásadní literaturu věnovanou danému tématu (Grepel – Karlík 1983), současně ale upozorňuje na odlišnost vlastního pojetí od pojetí prezentovaného

oběma autory ve *Skladbě češtiny* (1998). Štíchovo pojetí deagentizace je poměrně široké a postihuje i konstrukce, ve kterých je subjektem děje, tedy jeho „agentem“, tradičně pojímaný kauzátor (*vítr, oheň, voda*) nebo instrument (*vrtačka*). Autor opouští zavedenou terminologii a nadále nepracuje s termíny opisné – zvrtné pasivum a pasivum stavové – dějové (pro něž nadále užívá termín rezultativum). Z hlediska terminologického pokládáme za přínosné další dělení dějového pasiva na explicitní (*prostor je hlídán, hledá se stabilita*) a implicitní (*psali o tom v novinách, v domě celou noc svítili*). Autor velmi poctivě prověřuje možnosti a omezení produkce pasivních forem u různých skupin sloves (předmětových – nepředmětových, reflexivních – nereflexivních, dokonavých – nedokonavých) a na korpusových dokladech sleduje větněčlenskou platnost pasivního infinitivu, přechodníků nebo imperativu. Z hlediska normativního je přínosná snaha systematizovat psaní pasiva s dlouhým a krátkým tvarem participia, pozornost je věnována dlouhým tvarům, které jsou vnímány jak jako standardní, tak substandardní. Štícha užívá bohaté materiálové základny a statisticky vyhodnocuje restriktce omezující tvorbu pasiva u konkrétních typů sloves a sleduje sémantické, i syntaktické funkce pasiva, při analýze postupuje od konstrukcí syntetických k opisným. Užitý pojem/termín opisné pasivum je ovšem pojímán odlišně od ostatních gramatických popisů češtiny; zde jde o konstrukce, které jsou synonymní se syntetickým dějovým pasivem participiálním. Do takto široce koncipované skupiny jsou pak zahrnovány nejenom konstrukce typu *dostat přidáno, dostat nařízeno* apod., ale také vazby s dějovými substantivy, jako např. *dostat doporučení, dostat nabídku* nebo *dostat ocenění*. Podobně i podkapitola věnovaná reflexivnímu deagentivu je uvozena terminologickým zpřesněním a vymezením pojmu tak, jak se s ním pracuje v této koncepci. Přínosná je jistě i materiálová analýza založená na dokladech z ČNK, poněkud problematické se nám ovšem v tomto kontextu jeví některé výrazně stylizované příklady, jako např. odkaz na *Týdeník Rozhlas* uváděný na s. 846. Štícha v předkládané kapitole usiluje především o vytvoření jednotné a přesné terminologie, jako protiklad explicitního deagentivu tedy logicky staví deagentiv implicitní. De facto jde o případy označované ve starších gramatických popisech jako konstrukce se všeobecným konatelem, zahrnuté mezi deagentní konstrukce i ve *Skladbě češtiny*.

Na ucelený a systematizovaný popis deagentních konstrukcí plynule navazuje Markus Giger kapitolou *Rezultativum*. Pozitivně je třeba ocenit skutečnost, že i v tomto případě je kapitola uvedena přesnou definicí pojmu vytvořenou na pozadí dosavadních výzkumů, na ni pak autor organicky navazuje podkapitolami věnovanými formálním vlastnostem rezultativ, okolnostem jejich užití v různých kategoriích času a způsobu a zejména jejich slovosledným vlastnostem. Za úvahu by v tomto kontextu jistě stálo sjednocení užitě terminologie, v předchozí kapitole je jako základní tvar uváděn termín dlouhé tvary participia (viz s. 824, *adjektivní tvar* je uváděn pouze jako alternativa v závorce), kdežto zde jsou uváděny jmen-

né a adjektivní tvary *n/-t-*ových příčestí. Bohatá materiálová základna autorovi i v tomto případě umožňuje vytvořit pestrý dokladový materiál při postižení významů a funkcí rezultatív, korpusová data využívá i při detailnější analýze spojování rezultatív s příslovci a příslovečnými určeními. Kontext kapitoly věnované deagentním konstrukcím jako celku je velmi vhodně doplněn i samostatnou podkapitolou o uplatnění rezultatív při hierarchizaci propozice a jejich předmětovým, resp. agentivním doplněním; autor ukazuje na uplatnění rezultatív při různém uspořádání sémantických aktantů na syntaktické rovině.

Samostatný tematický celek představují kapitoly věnované kongruenci. Vladimír Petkevič a Jarmila Panevová spolu s Alexandrem Rosenem se v samostatných oddílech věnují různým aspektům formálního vyjadřování shody. V první kapitole *Některé jevy kongruence* se její autor Vladimír Petkevič omezuje na oblast shody slovesného predikátu se subjektem v osobě, čísle a jmenném rodě, v druhé části pak Jarmila Panevová a Alexandr Rosen řeší velmi specifický případ vyjadřování shody v konstrukcích s doplňkem u infinitivu. Vladimír Petkevič neusiluje o systematický popis celého jevu a pozornost věnuje zejména těm aspektům shody slovesného predikátu se subjektem, při jejichž popisu může využít korpusových dat. Přínos jeho výzkumu tedy spatřujeme především v tom, že se mu daří s pomocí široké materiálové báze vytvořené díky matematickým a počítačovým prostředkům doplnit popis aktuálního stavu současné češtiny. Podobně i kapitola *Zvláštní případy shody: doplněk u infinitivu* představuje především velmi vhodné a potřebné doplnění dosavadních analýz věnovaných velmi specifickému větnému členu, jakým je doplněk. Dosavadní gramatické popisy se totiž omezují především na jednoduché případy, ve kterých je přímo závislý na predikátu analyzované větné struktury, doplněk ovšem může být závislý i na jiném než určitém tvaru slovesa (např. na infinitivu). Autoři se tedy zabývají poměrně specifickými případy, ve kterých se pád doplňku neshoduje s pádem řídicího substantiva, a na základě precizní analýzy odpovídají na otázku, čím je pád v konstrukcích typu *Sestra spatřila pacienta ležet na podlaze mrtvého* určen. S oporou ve starších podobně zaměřených výzkumech jsou jednotlivé větné konstrukce rozděleny podle toho, zda jejich přísudkový výraz patří ke slovesům kontroly nebo zda jde o slovesa s vlastností raising. Celá problematika je pak řešena z hlediska funkčního generativního popisu a je posuzována gramatičnost konstrukcí, jejichž antecedent je v pozici s dativem, akuzativem nebo je v předložkovém pádě.

I v další samostatné kapitole věnované otázkám slovesné valence *Předložka o + Akuzativ ve valenční pozici* navazuje její autorka Jarmila Panevová na dlouholetý systematický výzkum dané oblasti. Výrazným pozitivem celé kapitoly je především fakt, že zde uměle nerozšiřuje řady studií, v nichž by byly pouze opakovány nebo variovány tradičně řešené otázky slovesné valence, ale svou pozornost věnuje specifické skupině tzv. kvazivalenčních doplnění, která mají některé vlastnosti shodné s aktanty, jiné s volnými doplněními. Tato kvazivalenční doplnění jsou

vymezena zejména svou sémantickou povahou a tvoří skupinu tzv. určení překážky (OBST), rozdílu (DIFF) nebo jsou zařazena k tradičnímu určení pacientu (PAT) a výsledku (EFF).

Oddíl věnovaný syntaxi věty uzavírají kapitoly o nominalizaci. I v tomto případě je uzavřený blok kapitol koncipován tak, že autoři postupují od obecnějšího poučení (*Některé jevy nominalizace*) k jevům specifitějším (*Infinitiv ve funkci atributu* a *Nominalizace vyjádřené slovesnými adjektivy*). Autorům první kapitoly Petru Karlíkovi a Františku Štíchovi se opět daří zúročit dlouholetý a systematický výzkum dané oblasti. Nominalizační procesy jsou v kapitole nejprve představeny obecně, poté následuje jednak jejich vymezení v kontextu české lingvistiky, jednak pojetí nominalizace v předkládané kapitole. Po přehledném a přesném teoretickém uvedení následují kapitoly věnované konkrétně zaměřené analýze. I v této kapitole se pracuje s terminologií přijatou v rámci generativního popisu větných struktur a infinitivní fráze umístěné do větných struktur jako výsledek nominalizačních procesů jsou klasifikovány podle typu kontroly. Precizně jsou popsány případy se subjektovou, objektovou i arbitrární kontrolou, autoři navíc vhodně využívají dokladový korpusový materiál a detailnější pozornost věnují i konkurenčnímu vyjadřování vedlejšími větami a infinitivními frázemi. Přínosné a inspirativní jsou i samostatné kapitoly věnované analýze struktur se slovesy (*někdo*) *se zdá* (*někomu*) *být nějaký* a struktur typu *mít kde spát*, *mít o koho se opřít* apod. Jednoznačným pozitivem této kapitoly je systematizovaný popis nominalizačních procesů, které byly dosud zachyceny převážně v rámci samostatných studií, autorům se zde daří nejenom zachytit podstatu nominalizace obecně, ale také s využitím korpusových dat provést případovou analýzu.

Poměrně pravidelná struktura syntakticky orientovaných kapitol je dodržena i v tomto případě a po obecněji koncipované úvodní kapitole následují konkrétněji zaměřené analýzy. V tomto případě je autorkou obou dílčích kapitol *Infinitiv ve funkci atributu* a *Nominalizace vyjádřené slovesnými adjektivy* Jarmila Panevová.

V první z obou kapitol autorka vychází ze zjištění starších syntaktických popisů (Šmilauer, Svoboda, Grepl – Karlík, MČ 3), s jejichž závěry se ovšem zcela nezotožňuje a velmi správně poukazuje na fakt, že přítomnost infinitivu jako členu řízeného substantivy s velmi široce chápanou modální/způsobovou sémantikou se realizuje na základě kontroly, resp. koreference mezi dvěma pozicemi, např. spojení *důvod radovat se* předpokládá existenci šířeji pojatého „aktora“ nebo nositele děje – někoho, kdo se raduje, někoho, kdo má důvod se radovat, obávat, má zvyk, sklon obavu apod. Součástí kapitoly je jednak detailnější analýza konstrukcí s vybranými substantivy (jako např. *možnost*, *snaha*, *právo*, *schopnost* ad.), jednak je doplněna přehlednými tabulkami se soupisem substantiv řídících infinitiv se základními frekvenčními údaji.

Východiskem druhé kapitoly věnované nominalizacím vyjádřeným slovesnými adjektivy je snaha prověřit ne/možnost kondenzace všech přívlastkových

vět vztažných slovesnými adjektivy. Autorka podrobila detailnější analýze opřené o korpusová data adjektiva na *-(i)cí*, *-(v)ší*, a *ný/-tý*. Empiricky kvalitně podloženým výzkumem dokládá produktivitu derivace adjektiv ze sloves vedlejších atributivních vět, definuje okolnosti, za kterých tento derivační proces probíhá, a řeší i problematiku možné kvazi/synonymie větných konstrukcí a konstrukcí s deverbativním adjektivem.

Třetí oddíl knihy je věnován syntaxi souvětí a textu. V úvodní kapitole tohoto oddílu jsou zkoumány jevy překračující hranice jedné větné struktury a zajišťující textovou koherenci. Ivana Kolářová v kapitole *Základní jevy koreference* navazuje na starší zpracování obdobné tematiky v pracích F. Daneše, F. Štíchy nebo Z. Vychodilové. Koreference je zde pojímána obdobně jako vztah referenční identity v dnes již klasické studii Františka Daneše *O identifikaci známé (kontextově zapojené) informace v textu* (1979, 2009), autorka odlišuje případy, v nichž je odkazování k témuž předmětu řeči zajištěno opakováním plnovýznamových pojmenování, užitím synonymních pojmenování, pojmenování ve vztahu hyperonymie a hyponymie a užitím zájmen *ten*, *ta*, *to* (včetně plurálových forem) a zájmena *takový*. Detailní výzkum je pak věnován výlučně konkurenci užitých koreferenčních anaforických zájmen se substantivy různých sémantických skupin. Při detailnější analýze se autorka zabývá možností konkurenčního nahrazování rodových variant zájmen *ten/ta* zájmenem *to*. Autorka si však správně uvědomuje (Kolářová 2012, s. 987), že právě toto zájmeno už často neslouží jako prostředek anaforického odkazování ke konkrétnímu substantivnímu výrazu, ale spíše jako prostředek odkazování k obsahu celé předcházející věty. Některé příklady uváděné na s. 986 jako konkurenční varianty se už ovšem ocitají na hranici akceptovatelnosti. U některých příkladů uváděných na s. 991 by pak stálo za úvahu zvážit, jakou funkci „anaforika“ *ten/ta/to* vlastně hrají, např. ve větě: *Tabák, to je vlastně sušená zelenina ...*

Ludmila Uhlířová se v kapitole *Textová koreference – empirické ohlédnutí po třech jevech (spíše) periferních* věnuje jevu označovanému jako „nepřesná metafora“. De facto jde o případy, ve kterých vztah mezi antecedentem a postcedentem nemusí být z textu zřetelně nebo jednoznačně identifikovatelný. Opět se jedná o problematiku, které již byla v lingvistické literatuře věnována značná pozornost, výrazným přínosem je ovšem rozšíření zájmu i na případy, ve kterých je užití anaforických prostředků projevem nedostatečné stylistické zběhlosti nebo nedostatečných formulačních schopností. Pro další výzkum dané problematiky znamená také značný přínos frekvenční vyhodnocení distribuce zájmen *ten/tento/onen* v jednotlivých stylisticky specifikovaných subkorpusech SYN2005. Třetím jevem, na který se autorka v kapitole zaměřuje, je užití syntakticky samostatného zájmena *tento*. Uhlířová s využitím korpusových dokladů dokazuje, že jde o jev živý, užívaný nejenom při odkazování k substantivu, ale v případě tvaru *neutra toto* jde dokonce o široce uplatňovaný nástroj odkazování k předcházejícím větám

nebo textovým úsekům. I v tomto případě jsou výsledky výzkumu sumarizovány do frekvenční tabulky postihující výskyt samostatně užitého zájmena *tento* před slovesem v jednotlivých funkčních stylech.

Samostatný oddíl věnovaný typům predikace je tvořen jednou kapitolou Jany Bílkové s názvem *Větné struktury s exponovanou logickou formou*. I v tomto případě se autorce daří velmi vhodně propracovat problematiku, která sice není v kontextu jazykovědy a filozofie jazyka ničím novým, přesto se jí dostává nových výrazných impulzů. Jana Bílková totiž při analýze tautologií a kontradikcí využívá jednak elektronicky zpracovaná data (korpusy SYN a texty zveřejněné na internetu), jednak výzkum obohacuje o studium pragmatických okolností užití těchto konstrukcí. Klasifikace tautologií je nejprve provedena podle formálních kritérií, a to na tautologie nominální a verbální, a jejich živost a frekvence je pak prokazována studiem korpusových dat. Do analýzy jsou však zahrnuty i případy výrazně lexikalizovaných eliptických konstrukcí typu *Když už, tak už; Kde nic, tu nic*. V tomto případě už je ovšem vnímání tautologie uživatelem jazyka podle našeho názoru posunuto a uvedené konstrukce mají jiné funkční užití, než by tomu bylo v případech typu *Co se stalo, stalo se* apod. Významný přínos celé kapitoly ovšem spatřujeme právě v přesunu zájmu k pragmatické dimenzi, autorka tautologie klasifikuje i z hlediska jejich implikovaného významu a komunikačních funkcí. Analogicky vybudovanou strukturu má i podkapitola věnovaná výzkumu kontradikcí, v níž autorka opět postupuje od formálních kritérií ke kritériím sémantickým a pragmatickým. I v tomto případě přináší forma zpracování omezeného rozsahem na jednu kapitolu řadu podnětů a impulzů k dalším výzkumům.

V rámci kapitol věnovaných souvětí je řešena především problematika související s užitím různých typů konektorů a spojovacích prostředků. Josef Štěpán se v kapitole *Souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět* věnuje souvětím užívaným při vyjadřování složitých myšlenek, při jejich analýze jde do hloubky a sleduje proces postupného začleňování jednotlivých větných struktur do celku souvětí. Zabývá se funkcí vět hlavních a vedlejších v rámci aktuálního členění a v podrobné analýze se věnuje souvětím s minimálně dvěma větami vedlejšími s užitými odlišnými spojovacími prostředky v distantní pozici, řetězcům vět s užitými identickými spojovacími prostředky, výzkum ale není ochuzen ani o specifický případ připojování s kontaktními dvojicemi podřadicích spojovacích výrazů. Velmi pozitivně je třeba ocenit detailní popis jednotlivých kombinací nalezených s korpusu SYN2005 a zejména pak i snahu o zhodnocení vhodnosti konkrétních kontaktních dvojic. V rámci výzkumu je komentován i výskyt těchto dvojic v různých funkčních stylech. Při výzkumu spojovacích prostředků nejsou opomíjena ani užitá relativa, praktický přínos spatřujeme v pasážích věnovaných užití interpunkce.

Aktuálnímu stavu v oblasti užití temporálních spojovacích výrazů a možností jejich kombinování se věnují Jana Hoffmannová a Ivana Kolářová v kapitole *Kombinatorika temporálních konektorů*. Po stručném a precizním uvedení

do problematiky se autorky věnují konkrétním konektorům, sledují jak pragmatické okolnosti jejich užití, tak výskyt v korpusových databázích. Autorky kapitoly i v tomto případě úročí dlouholetý výzkum v dané oblasti, pozitivní je skutečnost, že pozornost věnují nejenom výskytu analyzovaných konektorů, ale ve specifických případech se věnují i vývoji spojovacích prostředků, problematické interpunkci nebo jejich stylové distribuci.

Autorka kapitoly nazvané *Absolutní a relativní čas v souvětí a vazbách přechodníkových* Jarmila Panevová navazuje na vlastní dlouholetý výzkum v daném oboru (např. monografie *Čas a modalita v češtině* z r. 1971) a s využitím syntakticky značkováného Pražského závislostního korpusu sleduje výskyt souvětých konstrukcí s různou návazností času událostí z hlediska jejich vztahu k času promluvy. Díky poctivé analýze bohaté materiálové báze pak zjišťuje, jaké absolutní časy mají schopnost implikovat současnost – následnost – předčasnost. Přechodníkovým vazbám je věnován omezenější prostor, výsledky výzkumu jsou navíc ovlivněny výskytem přechodníkových vazeb v převážně literárních, a tedy vysoce stylizovaných textech.

Specifické skupině vedlejších vět vztažných se v závěrečné kapitole *Vztažné věty s nesklonným co* věnuje Mirjam Fried. Autorka při zpracování aktuálního tématu vhodně vychází z komparace vlastností těchto konstrukcí s funkčně konkurenčními konstrukcemi s relativem  *který* . Při jejich klasifikaci vychází z již dříve přijaté, ovšem stále platné taxonomie Svobodovy nebo novější klasifikace Grepla a Karlíka (1998) a vztažné věty dělí do dvou základních skupin na přívlastkové a nepřívlastkové. Na pozadí následné detailnější klasifikace pak provádí funkční a formální analýzu vztažných vět s nesklonným *co*. Při kvantitativním zhodnocení příkladů získaných excerpcí z korpusových databází dospívá k závěrům, že zejména v textech psaných se tento typ konstrukcí uplatňuje ve funkci restriktivních přívlastkových vět s identifikujícím významem, širší uplatnění pak toto relativum nachází v jazyce nespisovném.

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého

Křížkovského 10

771 80 Olomouc

darina.hradilova@upol.cz

ondrej.blaha@upol.cz

jindriska.svobodova@upol.cz